
DE GESCHIEDENIS VAN DE VIJTBORLUUTFUNDATIE EN HET LAM GODS

Wij starten in dit nummer de eerste aflevering van een reeks die handelt over een van de grootste meesterwerken aller tijden : HET LAM GODS. Onze medewerker Rudy van Elslande heeft er een uitgebreide studie over gemaakt en alle bekende gegevens gerangschikt in een chronologische volgorde.

Het Lam Godsretabel in de Gentse St.-Baafskathedraal is samen met het Portinari-altaar het belangrijkste werk van de 15de eeuwse schilderschool (noot 156). Het heeft reeds een zeer bewogen geschiedenis achter de rug, doch het leek ons nog al nutteloos om terug een aspekt of een algemeen overzicht te geven van dit relaas, daar dit zeer veel gebeurd is. De literatuur over het Lam Gods is zo omslachtig dat ze zelfs voor een ingewijde onoverzichtelijk is geworden. Om die reden hebben we getracht een weg in deze chaos te banen, door een kroniek op te stellen over dit Gents retabel. Wij hebben getracht alle bekende feiten, gebeurtenissen, zaken, die er direkt in verband mee te brengen zijn op te sommen, zonder ze daarom uitgebreid te bespreken. Als uitgangspunt hebben we de Vyt-Borluutfundatie genomen, daar eigenlijk het Lam Gods een deel is van deze schenking. De vragen o.a. wie de eerste opdrachtgever was, welke delen van Jan of Hubert zijn, de

algemene voorstelling, enz. worden hier niet besproken, daar wij geen enkel document vinden dat ermee verband houdt. Naast de geschiedenis is er tevens aandacht besteed aan de kopieën en aan overgenomen elementen in de keramiek, het porselein, het toneel, de schilder-, de beeldhouw- en de graveerkunst. Ook de filatelie en de fotografie zijn in dit werk opgenomen. Wij hebben er ons toe beperkt enkel de literatuur over de Gentse polyptiek tot 1800 op te nemen in de kroniek zelf, daar - met de nota's van dit artikel - er reeds 400 artikels in boeken, tijdschriften, verhandelingen, studies, enz. werden aangehaald daterende uit de 19de en 20ste eeuw. Uiteraard zullen ook hier leemten zijn en zelfs facetten die dubbelzinnig overkomen, doch lijken de aangehaalde werken voldoende om deze verder te kunnen onderzoeken. Hierbij danken wij Prof. Dr. A. Evrard, Dr. M. Comblen-Sonkes, Ir. M. Vermoesen, dhr. H. Collumbien, dhr. F. Van Bost, het personeel van het Stadsarchief, Rijksarchief en Universiteitsbibliotheek.

Rudy VAN ELSLANDE

1432, mei 6. In het inmiddels verdwenen handschrift Borluut werd volgens Lieven De Bast een melding gemaakt van de inwijding van het retabel (noot 1). De andere verstrekte bijzonderheden die vermeld werden in dit handschrift zijn aanvaardbaar. Volgens Duverger (noot 6a) strookt dit niet met de gebruikelijke gewoonten en is het daarom onaannemelijk. Wij operen hier eerder dat waarschijnlijk de doop van de eerste zoon van Filips de Goede en Isabella van Portugal, die - zoals Vijt - Joost noemde en die op die dag dit sacrament ontving in de Gentse hoofdkerk van de bisschop van Winchester, Henry Beaufort (die kort daarna overleed en begraven werd in de Gentse St.-Veerlekerk) (200), bedoeld werd, en het lijkt aanvaardbaar dat daarna een bezoek werd gebracht aan de Vijtkapel, waar het meesterwerk hing van de hofschilder. De 6de mei is eveneens de feestdag van St.-Jan de Evangelist, patroonsheilige van de Vytkapel.

Waarschijnlijk naar aanleiding van het doopsel van Joost schonk Isabella van Portugal een "cleet van nieu peers fluweel" versierd met haar wapenschild voor het beeld van St.-Anna of van O.L.-Vrouw (noot 210C).

1433, november 10. De abt van de St.-Pietersabdij te Gent bezocht het Vijtsteen in de Opperscheldestraat (Gouvernementstraat nr. 119) om aan de schenker de toelating te vragen, het Lam Gods te mogen bewonderen (noot 6a).

1435, mei 13. Stichtingsakte waarin vermeld wordt dat men alle dagen in de Vijtkapel een mis zal opdragen voor de zielen van de stichters, die daarvoor 38 ghemete lands in de nieuwe polder van Varnenbrouc (Waesland) schon-

ken aan de kerkfabriek, die samen met de erfgenamen de stichting in ere moesten houden (201). Daar de gronden die Vijt schonk voor zijn fundatie-onkosten regelmatig overstroomd werden, was Vijt reeds in 1414 betrokken geweest bij het indijken van de Waaslandse polders (202). Deze akte thans bewaard in het Gents stadsarchief werd in de loop der tijden onder verschillende omstandigheden onderzocht, daar er 3 afschriften van bestaan : 1597 door Maximiliaan De Vriendt, begin 17de eeuw, en 1661 door (vermoedelijk) Antheunis van der Luyten, en dat in 1745-47 aangevuld werd door kanunnik F. de Brunswijck (203). De kapel was in die periode reeds gescheiden van de kooromgang door een afsluiting, waarvan de sleutel werd toevertrouwd aan een geestelijke.

1435, oktober 16. Het monument van Margaretha van Ghistelle werd overgebracht naar de kapel achter “Joes Vyts tafele (=Lam Gods)” in de crypte (noot 201).

1436-1437. Jan zal de tekst op het paneel met O.L.-Vrouw van het retabel eveneens aanbrengen op diens “Madonna met kanunnik Van der Paele” (Brugge, Groeningemuseum) en op het Dresdener-reisaltaartje (Gemälde Galerie), dat dezelfde proportionele verhoudingen heeft als het Lam Gods (35).

Het brokaat met eekhoortjes (203A) achter de Madonna op dit Dresdener triptiekje herkennen we eveneens op dat achter O.L.-Vrouw van het Gentse veelluik. De Meester van het Albrecht-altaar ontleende de nis met het wasbekken van de buitenluiken op diens “Annunciatie” (ca. 1438) (Berlijn, Staatliche Museen) (noot 68).

Coremans (noot 6b) neemt aan dat kanunnik Jan van Scorel de toren van Utrecht in het midden van het Aanbiddingspaneel heeft geschilderd; wij verwerpen dit daar men deze toren ook ziet op Jan's Madonna met kanselier Rolin (Parijs, Louvre). Het oudst bekend document i.v.b. met dit Frans paneel (noot 35) identificeert het stadszicht met Gent (1705), doch nadien heeft men deze willen vereenzelvigen met Autun, Maastricht, Luik, Utrecht, Lyon, Geneve, enz., maar geen stelling is helemaal bevredigend gebleken. Op de kapitelen van de pilaren zien we o.m. Adam en Eva en het Offer van Kaïn, doch deze zijn van een andere aard dan op het Lam Gods. De Madonna met kanselier Rolin mag als tegenpool van het monumentaal aan het vlak gebonden Lam Gods beschouwd worden en staat zeer dicht bij de renaissance : de waarneming en de herschepping van de wereld tot in de kleinste details, het dichte en het verre, de intensiteit en de vrijheid, de verovering van de ruimte door samengestelde elementen, die tot een eenheid gebracht worden.

Gerard van der Meere werd door van Mander beschouwd als een belangrijk leerling van Hubert van Eyck. Volgens sommigen zou hij zelfs een aan-

deel gehad hebben in de voltooiing van het Gentse retabel. Geen enkel werk kon met enige zekerheid op zijn actief geplaatst worden (203B).

1439, maart 31. Registratie van het akkoord tussen de kerkfabriek en de bakkersnering d.d. 16 oktober 1435, waarbij de erfgenamen verzaken aan alle rechten. Hierin wordt het Lam Gods vermeld als "Joes Vyts taeffele".

1439, juni 18 Het jaargetijde voor Joos Vyt, overleden in 1439, wordt in de St.-Baafskathedraal gecelebreerd (204).

1439, december 15. De inventaris van de Gentse hoofdkerk opgesteld door pastoor Johannes Van Impe, die men wil aanzien als de inspirator van het Lam Gods, vermeldt echter de inboedel van de Vytkapel niet. Mogelijks werd deze afzonderlijk opgemaakt (noot 210C).

1440, Januari 10, De tekst op de boord van het antependium "Jhesus Via, Veritas, Vita" op het middenpaneel treffen we tevens aan op twee gelijkaardige panelen voorstellend het gelaat van Christus, die bewaard worden in een privaat-verzameling te Newcastle-Upon-Tyne en in het Groeningemuseum te Brugge. Deze atelierwerken van Jan van Eyck wijzen op de grote vraag naar schilderijen van deze meester op het einde van zijn leven. De kruistitel op de bron des levens op het veelluik vinden we in dezelfde volgorde terug op een Eyckiaanse Kruisiging te Berlijn. Dit werk dat door sommigen aan Jan van Eyck zelf wordt toegekend (o.a. Von Tschudi 1898, 95b) of aan diens broer Hubert (23e).past niet in de eyckiaanse vormenwereld (73c, 132b, 68). Dit primitief en moeizaam tot stand gekomen werk is één der duidelijkste voorbeelden van werken uit de epigonie van de 1ste navolging van Jan van Eyck. De schilder nam de techniek over van Van Eyck, maar begreep de inhoud niet. Zoals de Meester van de Grijnzende Johannes, een leerling van Jan (39b), greep hij hiervoor terug naar de archaische expressieve vormtaal der hoog-gotiek. Daar hij in dit paneel teruggreep naar de Kruisiging in het verbrande Turijns-Milaneesgebedenboek (noot 21) wil men hem identificeren met "hand H" uit dit boek (39c). Het landschap vinden we terug in een eyckiaans werk "St.-Franciscus ontvangt de Stigmaten" (Philadelphia, John G. Johnson collection), dat te zien aan het koloriet en de herkomst van de kopieën waarschijnlijk door een Vlaams meester in het zuiden van Europa werd geschilderd (cfr. De Levensbron). Een werk uit dezelfde periode in de National Gallery of Art te New-York, dat algemeen aanvaard toegekend wordt aan Jan van Eyck en dat wij door de afwijkende stijl en reminiscenties aan het Lam Gods afschreven en het op het actief plaatsten van een medewerker (noot 72), stelt de Annunciatie voor. De dialoog en de vleugels van de engel zijn ontleend aan de voorstelling op de buitenluiken van het retabel. De mantel van deze verkondiger is

geïnspireerd op deze van één der Zingende Engelen. De houding van de Madonna in een licht-blauw gewaad doet eerder aan van der Weyden, de Meester van de Gentse Calvatriptiek en van der Goes denken dan aan de auteur van het Gentse veelluik. Wij mogen dit werk met enige zekerheid van Jan van Eyck afschrijven. De tekst van het boek is gesuggereerd weergegeven, dit vinden we nooit bij Jan's zeer duidelijk geschreven handschriften afgebeeld op zijn panelen. Een laatste werk uit deze vroege navolging die we hier citeren is "De Madonna met kind en de HH. Johannes Baptist en Hieronymus" in de verzameling E. Proehl te Amsterdam. Hoewel we duidelijk eyckiaanse elementen kunnen onderscheiden is dit werk niet in de directe omgeving van Jan van Eyck geschilderd. De figuur van Johannes roept deze op het retabel voor ogen, zijn expressief gezicht herinnert aan dit der apostels. De tegels kunnen vergeleken worden met deze der engelenpanelen. De gezochte positie van het kind treffen we later aan in de goesiaanse panelen. Hebben we hier met een zuiver Gents paneel te maken ten tijde van de van Eyck's ? Een vergelijking met de miniatuurkunst lijkt hier wel verantwoord. Merken we hier op dat de afbeeldingen op 3 Zuid-Nederlandse koorkappen afzonderlijk voorstellende "Maria, de Almachtige en Johannes de Doper"(Wenen) gekopiëerd zijn naar de Deïsis van het Gentse retabel (noot 137b, 207).

Dhaenens (noot 210c) opteert dat deze gewaden mogelijks vervaardigd werden voor het 7de kapittel van de Orde van het Gulden Vlies in de hoofdkerk te Gent (1445). Tijdens dit kapittel was Pieter Blandelin tesorier van de orde. De enige Gentenaars die ooit lid waren van deze orde waren Jehan van der Clyte, heer van Komen (mogelijks een Gentenaar cfr. Philips van der Clyte) en Robert Masmines, wiens portret in de Berlijnse Staatliche Museen bewaard wordt (kopie : Lugano-Castagnola, Thyssen collection) (noot 68, 163). Dit is het derde Flémalleske werk dat we te Gent kunnen lokaliseren (cfr. 1448, 1583). Uit deze eerste epigonie dateert het "Morgan Breviarium" (New-York, Morgan bibliotheek), waarvan het Jonah-miniatuur (f. 291v^o) teruggaat op St.-Jan-Baptist van de Gentse Deïsis en de geknielde apostelen op de miniaturen met de "Hemelvaart" en de "Kroning van Maria" (f. 404) gekopiëerd zijn naar de voorste apostelen van het aanbiddingspaneel (noot 68).

NOTEN

Voor de noten vanaf nr. 1 tot 200, zie de vorige afleveringen van "De van Eyck's te Gent" gepubliceerd in 1983-N° 3-5, 1984-N° 1-3.5, 1985-N° 1 in dit tijdschrift.

200 H. Van Der Linden, *Itinéraire de Philippe le Bon, duc de Bourgogne*, 1940, blz. 100.

201 V. Van Der Haegen, *Fondation de messes à la chapelle de Josse Vyt*, in : *Handelingen der Maatschappij van Geschied- en Oudheidkunde te Gent*, dl.XV, 1914, blz 51-5.

- 202 *G. Wolters*, Recueil des bois, arrêtés et reglements... concernant l'administration des eaux et Poldres de la Flandre-Orientale, Gent 1869-1874, II, blz. 16-8.
- 203 *E. Dhanens*, De Vijd-Borluut fundatie en het Lam Godsretabel 1432-1797, in : Mededelingen van de Kon. Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten, klasse der Schone Kunsten, jg. XXXVIII, nr. 2, Brussel 1976.
- 203A *L. Aerts*, De aanbidding van het Lam Gods, het meesterwerk der gebroeders van Eyck, Diest 1942, blz. 36.
- 203B *Madonna (145)*; *Portret van de H. Coleta (146)*; *H. Lucreta (15)*; *De Gentse Calvarietriптиek, Gent St.-Baafs (152)*; *Wauters toeschrijvingen te Antwerpen, Brugge, Madrid, Rome (153)*; *Breviarium Grimanie, Venetië St.-Marcusbibliotheek (154)*; *Madonnatriптиek, Antwerpen Maagdenhuis*; *Madonna met het kind, Philadelphia J.G. Johnson Collection (156)*; *De Inname van Jeruzalem door Titus, Gent, museum*; *De Ruycktriптиek, Gent St.-Baafs*; *Graflegging, Gent, museum (157)*; *Kruisiging, Brugge St.-Salvators*; *Kruisiging, Brugge Groeninge*; *Triптиek met de H. Anna, Gent museum (162)*; *De H. Catharina (en) van het retabel van Hoogstraten, Antwerpen museum (102)*; *Verscheidene werken in de Staatliche Museen te Berlijn en de Sternburgse galerij te Lutschema (145c)*; *2 portretten van Karmelieten te Londen en te Minden (74a)*; *Annunciatie, Madrid Prado (74a)*; *De Hemelvaart van Maria, Brussel museum (cfr. 225)*; *Geboorte en Besnijdenis, Brussel museum (A.J. Wauters Catalogue historique et descriptif des tableaux anciens du Musée de Bruxelles, 1906, nrs. 534, 541)*; *Kruisiging met schenker voorgesteld door een engel & zijluiken met een schenker en de H. Petrus en schenkster met H. Margaretha, Brussel oudverzameling prins van Oranje (J.P. Passavant, Kunstreise durch England und Belgien nebst einem Bericht über den Bau des Domturms zu Frankfurt am Main, 1833, blz. 379,381,385).*
- 204 *N. De Pauw*, Obstuarium 1889, blz. 121-122.
- 204A *E. Dhanens*, Tussen de Van Eyck's en Hugo van der Goes, in : Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten, Klasse der Schone Kunsten, jg. 45, nr.1, 1984, blz. 5-30.
- 204B *R. van Elslande - A. Evrard*, Een Kruisiging van Hugo van der Goes te Vosselare, in : *Het Land van Nevele*, jg. XIV, nr. 4, 1983, blz. 274-276.
- 205 *E. Dhanens*, St.-Baafskathedraal te Gent, in : Inventaris van het Kunstpatrimonium te Oost-Vlaanderen, dl. V, nr. 274.
- 206 *F. De Potter*, Second Cartulaire de Gand, Gent z.d. (na 1886) blz. 373, 390-391.
- 207 *J. Von Schlosser*, Der Burgundische Paramentenschatz des Ordens von Goldenen Vlieze, Wenen 1912.
- 207A *C.G. Heise*, Norddeutsche Malerei, Studien zu ihrer enwicklungsgesichte im 15 Jahrhundert von Köln bis Hamburg, Leipzig 1918. Voor andere ontleningen aan het Lam Gods door Duitse kunstenaars zie : *A. Stange*, Deutsche Malerei der Gotik, München-Berlijn 1954.
- 208 *A. Châtelet*, Roger van der Weyden et Jean van Eyck, in : *Jaarboek van het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten van Antwerpen 1966, 1967*, blz. 7-33
- 208A *A. Châtelet*, Les primitifs hollandais, La peinture dans les Pays-Bas du Nord au XVe siècle, Parijs 1980, blz. 39 ill. 29
- 208B *F. Gorissen*, Das Stundenbuch der Katharina von Kleve - Analyse und Kommentar, Berlijn, 1973, blz. 1006-8.
- 209a *J. De Baets*, Het eerste Lam Godsspel 1458, in : *Wetenschappelijke Tydingen*,

- jg. 18, 1958, blz. 15-24, 93-108; b) *L. Maeterlinck*, Une oeuvre de van Eyck mimée à Gand au XVe siècle (1458), in : *Bulletin de l'Art Ancien et Moderne*, 1906, blz. 215-6; c) *P. Bergman*, Note sur la représentation du retable de l'Agneau Mystique des van Eyck en tableau vivant, in : *Annales XXe congrès*, Gent 1907, blz. 19; d) *L. Van Puyvelde*, Schilderkunst en toneelvoortellingen op het einde van de middeleeuwen, in : *Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal en Letterkunde*, Gent 1912; e) *J. De Baets*, Is "Het Lam Gods" een geschilderd mysteriespel ? in : *Verslagen en mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal en Letterkunde*, Gent 1959, blz. 465-508.
- 210 a) *E. Dhanens*, Het retabel van het Lam Gods in de Sint-Baafskathedraal te Gent, in : *Inventaris van het Kunstpatrimonium van Oost-Vlaanderen*, Gent 1965, blz. 99; b) *A.G.B. Schayes*, Dagboek der Gentsche collatie bevattende een nauwkeurig verhaal van de gebeurtenissen te Gent en elders in Vlaanderen voorgevallen van de jaren 1446 tot 1515, 1842, blz. 438.
- 210A *J.K. Steppe*, Johannes Ockeghem en zijn tijd, tentoonstelling gehouden in het Stadhuis te Dendermonde 14 november - 6 december 1970, in : *Oudheidkundige Kring van het Land van Dendermonde*, Buitengewone uitgaven-nr. XXIV, 1970, blz. 220-225, nr. 154. Opvallend is de analogie tussen de God-figuur van dit paneel en deze op het Sint-Bertinusaltaar (Londen, National Gallery), die A. De Schryver afschrijft aan Marmion en toekent aan een Gents meester van omstreeks 1460 (cfr. 156). Deze voorstelling herinnert sterk aan een miniatuur uit een 16de eeuws getijdenboek (zie *W. Le Loup*, *Vlaamse kunst op perkament, Handschriften en miniaturen te Brugge van de 12de tot de 16de eeuw*, tentoonstelling ingericht door de stad Brugge in het Gruuthusemuseum 18 juli - 18 oktober 1981, blz. 277, nr. 118, kl. ill. 32bis.).
- 210B *G. Van Der Donckt-Duverger en E. Duverger*, Borduurwerkers en borduurwerk te Gent, III, in : *Gent 1000 jaar Kunst en Cultuur*, 1975, ill. 55.
- 210C *E. Dhanens*, De artistieke uitrusting van de St.-Janskerk te Gent in de 15de eeuw, in : *Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Academiae Analecta, Klasse der Schone Kunsten*, jg. 44, nr. 1, 1983, blz. 52, 127.

't vervolgt